

„Hogy fejezzem ki magam szépen?” – Nyelvi ideológiák az obszcenitások mögött

1. Bevezetés

A tanulmány nyelvvideológiai szempontból vizsgálja az obszcenitásokról alkotott metanyelvi reflexiókat. Az obszcenitásokat olyan nyelvi ideológiák által determinált jelenségként kezeltem, amelyek az diskurzus résztvevői számára trágarak, sértőek lehetnek. A tanulmány célja az, hogy az obszcenitásokhoz kapcsolt stílusutajdonításokat és stilisztikai attitűdöket magyarázó, nyelvről alkotott implicit és explicit vélekedések megnyilvánulási lehetőségeit bemutassa. Ezen felül a tanulmány a nyelvi ideológiák általános működésére vonatkozó megfigyeléseket is tárgyalni kíván.

A vizsgált kérdések interdiszciplináris keretbe ágyazódnak, mivel a téma érintkezik a szociolingvisztikával, a stilisztikával és a pragmatikával is egyaránt. A tanulmány ennek megfelelően először a kutatás elméleti alapfeltevéseit tisztázza (2.). Ezen belül az elméleti háttér általános bemutatását követően a nyelvi ideológiák működéséről ejtek szót (2.1), majd pedig az obszcenitásfogalom tisztázásáról és használatának relevanciájáról szólnak (2.2.) A 3. részben empirikus kutatásom módszertanát és a mintát ismertetem. A 4. fejezet a kutatási eredmények bemutatását szolgálja, így annak alfejezeit tekintve szót esik az obszcenitásokról szóló különböző diskurzusokról, így a nyelv romlásának a gondolatáról (4.1.), a standardista diskurzusokról (4.2.), az indexikalitásról (4.3.) és a magyar nyelv egyediségének az ideológiájáról (4.3.). A tanulmány végén összegzésként kitekintést teszek a nyelvi ideológiák diskurzusbeli szerepéről általánosan (5.).

2. Elméleti háttér

Jelen dolgozat egy olyan nyelvelméleti keretet kíván alkalmazni, amely beleillik a szociolingvisztika „harmadik hullámba”, azaz a társas konstruktivista irányzatába, illetve az interakcionális stilisztikába (vö. Bartha–Hámori 2010; Eckert 2012). Ennek megfelelően a mereven elkülönített szocio- és dialektusok helyett a stílushasználat („styling”) kerül a vizsgálat középpontjába. Ebben a szemléletben a stílus választása egy olyan nyelvi tevékenységként értelmeződik, amelyet meghatároznak szociokulturális, kontextuális, diszkurzív és egyéni tényezők egyaránt. A különböző stílusválasztások tehát aktiválhatnak különböző kognitív sémaként értelmezhető normákat, ideológiákat és attitűdöket, konstruálhatnak és dekonstruálhatnak identitásokat is (Simon 2012). A dolgozat az obszcenitásokat is stílusválasztásként értelmezi, amelyek használata meghatározó különféle ideológiák létrehozásában a diskurzus összes (beszélő és hallgató) résztvevőjének a szemszögéből. Ezen ideológiák meg- és újraalkotásának, valamint a stílushasználatnak mindig alapvető elemei a nyelvről alkotott vélemények, elgondolások, amelyeket a következőkben fogok tárgyalni.

2.1. A nyelvi ideológiák

A nyelvi ideológiák egyik központi eleme a metanyelvi értéktulajdonítás, vagyis a nyelvvel és a nyelvhasználattal kapcsolatos vélekedések és értékítéletek (Heltainé Nagy 2009: 76). A funkcionális nyelvelméletek szerint a nyelvet a nyelvhasználó és közössége mindig újraalkotja, ebből kifolyólag a nyelvről való véleményalkotás, egyes nyelvi formulák, stílusválasztások megítélése és ezek változása természetes velejárója a nyelvi tevékenységnek. Az értékelés megalapozza, létrehozza a normákat, és az értéktulajdonításoknak fontos szerep jut adott közösségek önértelmezésében is. Ehhez kapcsolódva Susan Gal nyelvvideológia-meghatározása a következő: „[a] nyelvvideológiai kultúrafüggő fogalmak, amelyeket a résztvevők és megfigyelők visznek bele a nyelvbe, gondolatok arról, hogy mire jó a nyelv, mit jeleznek az egyes nyelvi formák azokról az emberekről, akik

ezeket használják, illetve egyáltalában miért vannak nyelvi különbségek” (Gaal 2002: 197-t idézi Laihonen 2011: 22).

Fontos megjegyezni, hogy a magyar szakirodalom beszél nyelvi babonákról, mítoszokról és tévhitokról egyaránt (vö. többek között Borbély–Vançoné Kremmer–Hattyár [szerk.] 2009; Hires-László–Karmacsai–Márku [szerk.] 2011). Célszerűbb azonban a **nyelvi ideológiák** kifejezés alkalmazása. Míg a *babona*, a *mítosz*, a *tévhit* és a *sztereotípa* szavak egyaránt rendelkeznek valamilyen negatív konnotációval, és szakszóként magukba foglalják azt, hogy valamely téves felvetés rejtezik mögöttük, addig a nyelvi ideológiák ezzel szemben nem jelenítenek meg negatív vagy pozitív értéktételeket – de ez azt sem zárja ki, hogy az eddigieket ne értsük bele a nyelvi ideológiák kategóriájába. A nyelvi ideológiák felől való értéksemleges megközelítés tehát elveti azt az elképzelést, hogy volna a nyelvnek egy tisztán tudományos, objektív és „igaz” szemlélete.

Ennek kapcsán kérdésessé válik, hogy a nyelvvideológia-kutató feladata-e megítélni, hogy melyek a nyelv igazi, megfelelő szemléletét bemutató és emiatt preferálandó ideológiák, és ezzel együtt valamilyen preskripciót létrehozva, avagy inkább az lenne a vizsgálatok célja, hogy a különböző közösségek nyelvi ideológiáit leírja, úgy, hogy abban a kutató nyelvi ideológiái a lehető legkevésbé legyenek tetten érhetőek.¹ A kérdés tehát az, hogy a nyelvésznek kritikai vagy semleges kutatói attitűdöt kell-e megvalósítania (vö. Woolard–Schieffelin 1994: 57–8). Jelen tanulmány utóbbi lehetőség mellett foglal állást, hiszen a nyelvi ideológiák működésének és megjelenésének vizsgálata sokkal fontosabb a nyelvről való gondolkodás tudományos megismerésében, mint szubjektív értéknilyánítások kifejtése, illetőleg azt is fontos belátni, hogy a nyelvészeknek is vannak nyelvi ideológiáik (vö. Laihonen 2010), amelyeket a kutatás során követnek.² Ezen felül a semleges viszonyulásban e konkrét kutatás kapcsán az is szerepet játszik, hogy a céloom nem a vizsgálati tárgyat átható nagyfokú normativitás továbbberősítése vagy esetleges gyengítése volt, hanem ennek a normatív nézőpontot jellemző ideológiai háttérnek a megismerése és a leírása.

A nyelvi ideológiák Szabó Tamás Péter (2012: 15) szerint „explicit metanyelvi diskurzusok”. Ennek alapján a nyelvről szóló vélekedéseket, amelyeknek hatásuk van a nyelvhasználatra, befolyásolják az emberek viselkedését, és mások megítélését a beszédük alapján nyelvi ideológiáknak tekinthetjük. Ezeknek a nyelvi ideológiáknak a megléte minden nyelvközösségben természetes, és ezek mindig kultúra- és nyelvfüggőek³ (Laihonen 2009).

A nyelvi ideológiák egyaránt lehetnek explicitek és implicitek is. Ez a felismerés értelem szerűen módszertani nehézségeket okoz – ennek alapján a jelenségkör nemcsak kimondott véleménykinyilvánítások alapján elemezhető, hanem előhozhatók a diskurzusok és az írott szövegek elemzésével olyan ideológiák is, amelyeket a megnyilvánuló maga nem tud körülírni. A kimondott vélekedések olykor a ki nem fejtettektől, ki nem mondottaktól eltérő világképet reprezentálhatnak (Bodó 2009; Tsitsipis 2003). Szabó Tamás Péter fenti megállapítása így részben módosításra szorul, hiszen maga a szerző elemzése sem zárja ki az interpretációból a rejtett, közvetett elgondolásokat. Ennek megfelelően jelen dolgozat sem fog kizárólag az explicit nyelvi ideológiákra fókuszálni, hanem ugyanolyan jelentőséget fog tulajdonítani az impliciteknek. A nyelvi ideológiák diskurzusban való létrehozását a narratívák dinamikus szerveződése is elősegíti – narratíva fogalma alatt itt saját nyelvvel és nyelvi tevékenységgel kapcsolatos tapasztalatok és történések elbeszélését érthetjük. Ahogy Szabó Tamás Péter (2012: 88–9) írja, a nyelvi narratíváknak két csoportja különíthető el: az első típus a magyar nyelv történetére és jelenlegi szinkrón metszetére vonatkozik, míg a második típus a „kommunikációs tapasztalatok elbeszélése”.

Mint minden nyelvi cselekvést, az obszcén nyelvhasználat aktusát, illetve annak megítélését is irányítják nyelvi ideológiák. A dolgozat egyik fő kérdése az, hogy mik ezek a nyelvi ideológiák, és hogy mennyiben játszanak szerepet a társas jelentésalkotás folyamatában, a különböző ideológi-

¹ Ezen tanulmány kérdésfelvetésén messze túlmutató filozófiai-ontológiai kérdés lenne az, hogy egy teljesen független nézőpont kialakítása lehetséges-e egy kutatásban. Valószínűleg ez nem valószínű meg, egy nyelvész sem tudja kutatási témáját és saját nyelvi ideológiáit teljesen elhatárolni egymástól, de ez nem is feladata, viszont az igen, hogy ezek kapcsolatára reflektáljon.

² Vö. a kérdéshez Lanstyák István (2010) tanulmányát és az ahhoz kapcsolódó Petteri Laihonen által megfogalmazott kritikát.

³ Petteri Laihonen a kultúra és a nyelv fogalmát itt a hagyományos nemzeti kultúra és nemzeti nyelv értelemben használja.

ák legitimálják-e az obszcenitásokat, esetleg az azzal kapcsolatos tiltásokat – ugyanis gyakorlat és ideológia gyakran eltér egymástól, ahogyan arra majd példákat is láthatunk az elemző fejezetekben.

2.2. Az obszcenitások

Az obszcenitás nehezen behatárolható nyelvi jelenség. A beszélők által káromkodásnak, durva szavaknak, illetve trágárságnak nevezett nyelvi elemek nyilvános használata a mai magyar nyelvet használók közösségben tabunak számít. Úgy tűnik ez a nyelvtudományra is igaz, hiszen az utóbbi évtized kisszámú publikációi egyaránt – valamilyen nyelvideológiától vezérelve – nyelvhasználati hibaként értelmezve, negatív értékítélettel szólt a témakörrel (l. Balázs–Dede 2008; Vasová 2011). Ennek oka az is lehet, hogy a társadalom jelentős része már az elsődleges szocializációs környezetben találkozik a nyelvi obszcenitás normativitásának egyfajta ideológiájával, azaz azzal, hogy léteznek olyan szavak, amelyek csúnyák, bántóak, ezért használatuk minden esetben, minden körülmény közepette tilos. Ezek a megbélyegzett szavak, kifejezések, az ezekre épülő stílusválasztások mégis léteznek, annak ellenére, hogy a választékos nyelvhasználatban kerülendők.

Dolgozatom egyik kiinduló nehézsége a vizsgálni kívánt témakör megnevezése volt. A Magyar értelmező kéziszótár második kiadása például a szavak után olyan stílusminősítéseket használ, mint durva, pejoratív, trágár és vulgáris, míg A magyar nyelv nagyszótárában csak az első kettő található meg.⁴ (ÉKsz.², Nszt. 1.) Ezeknek az alkalmazása azonban nem tűnik konzekvensnek.⁵ Ebből kifolyólag az én felfogásom nem tesz különbséget a lábjegyzetben felsorolt és az azokhoz hasonló megítélésű kifejezésekben ilyen módon, hiszen ebből látszik, hogy a jelenség meghatározásakor nemcsak a laikusok alkalmaznak különféle megjelöléseket, hanem a lexikográfusok és nyelvészek is az általuk szerkesztett szótárakban. A magyar szakirodalom a *durva szók* (pl. Benkő 1980), a *nyelvi agresszió* (pl. Domonkosi 2008) és a *verbális agresszió* (pl. Vasová 2011) megnevezéseket használja a vizsgálati tárgyunkra, míg a nemzetközi szakirodalomban a *verbal aggression* mellett a *swearing* tűnik népszerűnek (pl. Jay–Janschewitz 2008). Ezek a műszavak azonban nem tűnnek értékesnek, ahogyan például a köznyelvi *káromkodás* és *csúnya beszéd* sem. Ebből kifolyólag az *obszcenitás* kifejezést fogom alkalmazni a dolgozatomban, amely a fentiekhez képest kevésbé tűnik ideológiai töltetűnek. Minden olyan nyelvhasználatot beleérték az obszcenitás kategóriájába, amely olyan nyelvi cselekvést jelöl, amelyben szitkozódás történik, a szemérmét sértheti, illetlen, másokat bántathat, erőszakosnak is értelmezhető. Az obszcenitás nem nyelvi elemek jól megragadható halmazára, hanem a róluk szóló ítéletek révén jön létre – és ezek az ítéletek teszik indokolttá az obszcenitások nyelvideológiai keretben való elemzését.⁶

Ahogy jeleztem, a témakört az agresszió kérdése felől is meg lehet közelíteni. A verbális agresszió, a nyelvi erőszak „olyan aktus, mely során a beszélő szándéka az, hogy direkt vagy indirekt módon (de mindenképpen szándékosan), az elhangzott nyelvi megnyilatkozás tartalma és/vagy minősége (pl. hangerő) folytán, egy másik személyt bántalmazzon, szidalmazzon, sértegesen” (Kegyessné Szekeres 2008: 59). Ennek a megközelítésnek problematikusságát azonban a másoknak tulajdonított szándék mutatja, mivel a megnyilatkozó céljait hallgatóként nem ismerhetjük. Domonkosi Ágnes (2008: 52) tanulmánya rámutat arra is, hogy egyes szituációkban bizonyos obszcén szavak (mint a *hülyegyerek*, *faszfej*) nem hatnak sértőnek, míg bizonyos kommunikációs aktusokban egyes megszólítások igen (pl. *Öcsikém*, *Mama*).⁷ A verbális agresszió felőli megközelítés mellett

⁴ A stílusminősítések a következő definíciókkal vannak ellátva a szótárakban: durva („*sértően, megalázóan, gyakran kakofemisztikusan nyers*” és „*durva, közönséges beszédben*”), pejoratív („*pejoratív[an], rosszálló[an], elítélő[en], lekicsinylő[en]*” és „*pejoratív, rosszálló, lekicsinylő*”) trágár („*tabusított megnevezéseket [gyakran tüntetően] használó beszédmódra jellemző, szemérmesértően illetlen*”), vulgáris („*kirívóan igénytelen beszédmódra jellemző, bántóan közönséges, alantas*”) (ÉKsz.²: Rövidítések; Nszt.1: 1117.)

⁵ Példának okán a Magyar értelmező szótárban a *baszik*, a *fasz*, a *pina*, a *picsa* és a *pöcs* szavak a *trágár* minősítést kapták meg, a *fene*, a *franc*, a *geci*, a *kurva* és a *segg* a *durvát*, míg *buzi* a *biz* (a bizalmas társaságra jellemző) besorolásba esik. (L. az ÉKsz.² vonatkozó szócikkét.)

⁶ Ugyan a magyar szakirodalomban van olyan tétel, amely történeti szempontból kereste a különböző obszcén megnyilvánulások motivációit (pl. Czifányi 1992), de a téma mai magyar nyelvre vonatkozó illetén megközelítésének felvetése újszerű.

⁷ Eszerint nem megfelelő definíciónak ítélnék meg Vasová (2011: 240) megjegyzését: „a verbális agresszió a durva szavak használatát értjük”, hiszen az agresszív viselkedés nem csupán bizonyos szavak használatában nyilvánulhat meg.

az obszcenitásoknak lehetséges egy udvariatsági pragmatikai funkcióként való olvasata is. Így értelmezi Jay és Janschewitz (2008) is közös munkájukban, ahogy Daly és munkatársai (2004) is arcfenyegetősi aktusként írják le a *fuck* kifejezés alkalmazását az általuk vizsgált új-zélandi munkahelyi közösségben, ami viszont bizonyos diskurzusokban alkalmas a szolidaritás jelölőjévé és a pozitív udvariasság eszközzé válni.

E lehetséges értelmezések ellenére, ahogy már fentebb jeleztem, egy olyan szemléletmóddal kívánom vizsgálni a témakört, amely nem határozza meg mereven az obszcenitások funkcióját, mert az magában hordozna egyfajta értékítéletet. Ellenben kizárni sem akarom azt, hogy az ilyen nyelvi formulák alkalmazása ne lehetne agresszív vagy udvariatlan, ám meglátásom szerint be kell látni ennek diskurzushoz és kontextushoz kötöttségét. Az obszcenitásoknak ebben az elméleti keretben stílusválasztásokként kell értelmeződniük, amelyek aktiválhatnak különböző attitűdöket és ideológiákat. Abban, hogy mit tekintünk obszcenitásnak, sokszor egy ideológiai töltetű normatív nézőpont játszik szerepet. Ez a normatív nézőpont indokolta az obszcenitás prototípuselvű kategóriájának fenti felállítását.

3. Minta és módszertan

Kutatásom során három csoport adatait vettem fel. A kiválasztásnál szempont volt az, hogy több, hasonló korosztályt felölölő, de eltérő nyelvi szocializációs környezetből származó közösséget vizsgáljak. Ebből kifolyólag már érettségivel rendelkező, de még oktatási intézményt látogató, egyetemi vagy felsőfokú szakképesítésben részt vevő közösségeket választottam ki. A csoportokból tizen-négy, tizenegy és nyolc adatközlőt sikerült megnyerni a kérdőív kitöltésére, míg interjút a csoportok három, illetve négy tagjával készítettem. Az első csoport főként férfiakból álló, vidéki megyeszékhelyen található közoktatási intézményben elektrotechnikai OKJ-s képzésben részt vevő osztály, a második főként nőkből álló, szintén vidéki OKJ-s, ápolói osztály, a harmadik pedig budapesti, nemileg vegyes jogászhallgatói csoport.

A kutatásom kérdésfelvetéseire keresett válaszokat kérdőíves felmérés és interjú útján kívántam megtalálni. A kutatás eredetileg attitűdvizsgálatot kívánt megvalósítani, jelen dolgozat középpontjába azonban a nyelvi ideológiák kérdése került. A módszertan kidolgozását követően, az adatgyűjtés folyamán azzal szembesültem, hogy a kérdőív elsősorban konkrét attitűdvizsgálatok statisztikai szempontú elemzésére alkalmas, illetve a különböző csoportok összehasonlítására, míg inkább az interjú az, amely képes a nyelvi ideológiák kérdéskörére jobban rávilágítani (vö. Laihonon 2008). Mivel ennek a dolgozatnak a fő problémafelvetése az obszcenitások használata és megítélése mögötti nyelvideológiákra vonatkozik, ezért itt főként az interjúkra vonatkozó reflexiók kerülnek előtérbe.

4. Elemzések

A dolgozat e fejezete az interjúk négy olyan altémáját mutatja be, amelyek megjelentek az obszcenitásokról való párbeszéd kapcsán, és amelyekre mindegyik csoport kapcsán találunk példákat.⁸ Ez a négy alfejezet a nyelvromlás, a standardista felfogás, az indexikalitás és a magyar nyelv egyediségének ideológiáit dolgozza fel.⁹

⁸ Mivel e kutatás egyfajta előtanulmányként is szolgált, ezért nem voltak ezekre a témákra vonatkozó előzetes kérdéseim, se előfeltevéseim; a különböző válaszok főként spontán kerültek elő az interjúkban az obszcenitásokról folyó beszélgetések kapcsán. A tanulmány eredményei azonban a további kutatáshoz alapként szolgálhatnak majd.

⁹ A négy témakör közül háromról bővebb kifejtésben megjelenés előtt álló publikációimban lehet olvasni: a nyelvromlás és az egyediség kérdésköréhez l. Szabó G. 2015a, míg a standardista diskurzusok felől való értelmezéshez l. Szabó G. 2015b.

4.1. A nyelvromlás

A nyelv negatív irányba történő változásának gondolata nem új keletű elképzelés – már korai grammatikáiróinknál is előfordul a magyar nyelv illetően alakulásának a narratívája. Ahogy Kiss Jenő (2011) írja, a mai nyelvhasználók kollektív tudatában jelen van a nyelvromlás eszménye, amely a nyelv olyan változásait jelenti, amelyeket a laikusok veszélyesnek találnak a nyelv tekintetében. Ennek egyik eleme lehet a szlengesedésen túl a „a közbeszéd durvulása, a vulgáris, sőt alpári kifejezések nyilvános használata” (Kiss 2011: 10). Mindez egy olyan ideológia jelenlétét feltételezi adott diskurzusokban, amely szerint a magyar nyelv történetiségében létezett egy olyan nyelvváltozat, amely esztétikailag és morálisan egyaránt értékesebbnek tekintendő, így egyúttal követendő is lenne. A *nyelvromlás* kifejezés ugyan nem artikulálódott ebben a formában az interjúkban, az obszcenitásokról folyó párbeszédnek szerves részét képezik az obszcenitások romlasként való interpretációi és olyan megközelítései, miszerint az obszcenitások publikus használata összefügg a magyar nyelvben negatívnak vélt folyamatok lezajlásával. Ilyen történeti megközelítésű narratívával találkozunk az (1) részletben:

- (1)¹⁰
- 42 1A¹¹ *Há:t (.) nem tudom (.) régebben talán még nem is káromkodtak annyit, mint mostanában.*
- 43 1B *Nem (.) régebben ez [ti. a „füzfán fűtyülő rézangyalát”] volt a káromkodás.*
- 44 1C *Igen.*
- 45 1A *Hát ez az. Ahhoz képest, amik most vannak, azok nem is (..) az már nem is beszéd (.) [vagy*
- 46 1C *Régen] elnyújtották, hosszan mondtak finom szavakat (.) most meg tömören kimondják a lényegét.*
- 47 1B *Most már nem olyan burkolt.*
- 48 1C *Így van.*

Az (1) részlet 1A adatközlője a 42-es fordulóban egy olyan narratívát hoz létre, amelyben korábbi korok és generációk nyelvi tevékenységét mennyiségileg kevesebb obszcenitás alkalmazásával képzeli el. Ezt az ideológiát az 1B interjúalany rögtön dekonstruálja, hiszen elgondolása szerint a stílustulajdonításokban zajlott le valamilyen változás, ugyanis a *füzfán fűtyülő rézangyalát* típusú szitkozódásokat ők már nem ítélik obszcénnek, míg a fiktív régebbi generációk számára annak minősült vélhetőleg. Ezzel összhangban a 45-ös fordulóban az 1A a ma általuk is bevallottan használt kifejezéseket lesújtóan a *már nem is beszéd* itélettel jellemzi. A diskurzusban megjelenő ideológián részben módosít az 1C, aki szerint az obszcenitás növekedése mint a lényeg tömör kimondása egyértelműen negatív változásként fogalmazódik meg. Ugyanazon interjú későbbi részében, a 162. fordulóban újra visszatért a nyelvromlás és a történetiség gondolatmenete:

- (2)
- 162 1C *Régebben ugye még nem kezdődtek el, (...) ugye voltak ezek a rézfán fűtyülő rézangyalát meg hasonlók, aztán elkezdett jönni ez a kurvaanyázós időszak (.) akkor az újnak számított, ebből lett egy divatszűrűség.*
- 163 1A *Ez majd benn lesz a törtiatlaszba, hogy lett egy kurvaanyázós korszak. [nevetnek]*
- 164 1C *Így van. [nevet] Ami megmaradt (..) az 1980-as évek környékén talán (..) bejött ez. És (.) ugye manapság mindenki használja.*

¹⁰ Saját lejegyzési rendszeremet Boronkai Dóra (2009) javaslatai alapján alakítottam ki. Az idézett interjúrészletek első oszlopában a félkövér betűvel szedett számok az aktuális interjú fordulójának számát jelölik, amelyben elhangzott a megnyilatkozás. A második oszlopban a megnyilatkozó található: a szám az interjúának a számát jelöli, míg a betű az interjúalany betűjele adott interjúban. A kurzivált rész a konkrét nyelvi adat. (.) jellel jelölődik a szünet, mértéke a pontok száma mutatja: így lehet (.), (..) vagy (...). A kettőspont az igen hosszan ejtett beszédhangokat jeleníti meg. A szögletes zárójel jelöli, ha egyszerre beszélnek az interjúalanyok. Az elkülönülő szintaktikai egységeket ponttal, illetve vesszővel választottam el a könnyebb olvashatóság érdekében.

¹¹ 1: elektrotechnikai és fotográfusi OKJ-s osztály; 1A: 19 éves férfi, 1B: 20 éves férfi, 1C: 18 éves férfi.

165 IV *Miért jött be?*

166 1C *Hát (...) úgy, ahogy bejött a divat. Sokak nem követik a divatot, de viszont ők is hordanak ruhát. És sokszor nem is tud már másmilyen ruhát venni, csak az elmúlt időszak divatából kiharcolódott ruhákat. Így valamennyire ragad rá (...) felvesz mind divatból (...) egyéniségéhez építi és így elkezdi használni ilyen szavakat is.*

A (2) részletben újfent megjelenik az obszcenitások e sajátos, történeti időbeliségen alapuló distinkciója. Az 1C interjúalany egy anticipációs megakadásjelenséggel¹² a magyar nyelvközösség korábbi tagjai által használt káromkodásokat *részán füttyülő rézangyalát* típusúnak nevezi, míg megkonstruál egy olyan narratívát is, amelyben az 1980-as évektől datálja a *kurvaanyázás időszak*-ot. A 164-es fordulóban két ideológiát is létrehoz: egyfelől, hogy mindenki él obszcenitással, másfelől hogy ez a jelenség a magyar nyelvbe *bejött*, korábban nem volt része. Az 1A adatközlő a 163. fordulóban megfogalmazott ironikus megjegyzése magában foglalja az ideológiával való azonosulást is. Ezt követően egy olyan gondolatot is explikál, amelyben az obszcén stílusválasztásokat a divathoz hasonlítja. Létrejön egy olyan ideológia, amely egyfajta legitimációt ad a megnyilatkozó nyelvi tevékenységének. A divattal (a szó itt ’öltözködési divat’ értelemben jelenik meg) mindenki azonosul az adatközlő szerint, mert az üzletek kínálata miatt nem tud másképp tenni – és *az ilyen szavak*, obszcenitások használata is olyan, mint a ruhák viselete, ami szükségszerű. Az obszcenitások divatként való értelmezése a 166. fordulóban azonban már nem feltétlenül a nyelv romlását megjelenítő ideológia, hiszen a különböző divatjelenségek sosem állandóak, és nem valamilyen múltban lévő tökéletes állapot elromlott változatai.

Mindegyik interjúban megjelent egy olyan korábbi nyelvi tapasztalat elbeszélése, amelyben az adatközlőknél fiatalabb nyelvhasználók kerültek elő összefüggésben a nyelvhasználat romlásával, erre példa a (3) részlet.

(3)

31 2B¹³ *Azért is én legalábbis nem szeretek nagyon nyilvánosan így izé í bazmeg a folyosón, mert ő: megítélnék azáltal mer szerintem tökre nem kulturált. Tehát az egy olyan olyan őm főleg így most jó hát hülyén hangzik ennyi idősen, hogy a fiatal kicsajok itt tényleg így mindenféle (...) [halkan kurva anyád] (...) az ilyeneket kurjongatnak csak úgy lazán, és és szerintem az nem tudom (...) nem (...) nem kell. És me tehát megítél szerintem (...) buta az az ember, aki tényleg ennyire ő: nagyon sokat káromkodik, és így a folyosón ezt ordibálja, meg így beszél a másikkal folyamatosan, és ő: én például a kurvaanyázást azt nagyon, arra nagyon allergiás vagyok, és nagyon néha így kicsúszik egy ilyen anyád, de egyébként nem. Tehát mer hiába nem úgy gondolja az ember, ne (...) az anyukákat hagyjuk ki ebből. Tehát [nevet] nem tehetek róla, hogy az a gyerek hülye.*

A részletben a 2B interjúalany *fiatal kicsajok*-at említ, illetve olyan szituációt idéz fel, amikor ők oktatási intézményük folyosóján nyilvánosan élnek a *kurva anyád* kifejezéssel. Egyértelműen elítéli ezeket a női beszélőket, annak ellenére, hogy – ahogy utal is rá – szignifikáns korkülönbség nincs köztük. Érdeemes felhívni itt a figyelmet arra, hogy az obszcenitások kapcsán az adatközlők olyan önmegfigyelői nézőpontban látatják sokszor magukat, amelyben a mások nyelvi tevékenysége mindig kevésbé értékes, és amelyben ők mindig tudatos nyelvhasználókként mutatkoznak meg. A részletben az interjúalany az obszcén nyelvi tevékenységet eleve adott mentális képességekhez is köti: *buta az az ember, aki tényleg ennyire ő: nagyon sokat káromkodik*. Ebben az interjúban is jelen van mögöttesen egy olyan ideológia, miszerint az adatközlő jelenének nyelvhasználata kevésbé lenne értékes, mint a múlté, amikor ő volt olyan idős, mint a megnevezettek.

¹² Az anticipációs megakadásjelenség pszicholingvisztikai fogalom, amely olyan beszédproduktions hibát jelöl, amelynek során valamely nyelvi elem korábban jelenik meg a beszédben (vö. Gósy 2005: 73–80).

¹³ 2: ápolói OKJ-s osztály; 2A: 20 éves nő, 2B: 21 éves nő, 2C: 21 éves nő.

4.2. Standardista diskurzusok

A standardista-lingvisticista diskurzusok alapja egy olyan implicit szemlélet, amely szerint létezik egy nyelvváltozat, amely „eredendően értékesebb, magasabb rendű, fejlettebb, jobb, sőt szebb a többinél” (Lanstyák 2011: 56). Bodó Csanád (2014: 269) megfogalmazásában a standard nyelv „a beszélőktől független eszmény, amely a nyelvi helyesség kritériumainak teljes körűen megfelel, és amelyet intézmények által rögzített formában ismerünk meg”. A standard tehát csak ideológiaiaként értelmezhető, így a standard nyelvváltozat alkalmazásának elvárása és az erre utaló javaslatok, esetleges tiltások egy ideológiavezérelt standardista diskurzusba ágyazódnak bele.

Milroy (2001) alapján három generalizálódó nyelvi ideológiát vehetünk hangsúlyosnak az ilyen diskurzusokban. Az első az, hogy a (sztenderd) nyelv(változat) a nyelvi tevékenységet folytató embertől elhatárolódik. Ebből következik a második, amely szerint ennek a nyelvváltozatnak a normája az igaz és valójában az egyetlen; emiatt amelyik nyelvi elem nem része ennek a központi normának, az előre meghatározott módon helytelen. A harmadik pedig az, hogy az az expertista gondolat, miszerint a helyes nyelv intézményi keretei teszik lehetővé annak elsajátítását, ezáltal bizonyos személyek, akiknek magasabb nyelvi kompetenciája feltételeződik, legitim módon hajthatnak végre nyelvi diszkriminációt a sztenderd eszményére hivatkozva. Erre a három elgondolásra nyújtanak példát az obszcenitások kapcsán a (4)–(6) példák.

- (4)
- 105 IV** *És akkor m:ik azok a szituációk (.) tudnátok-e olyanokat sorolni, ahol ezt úgy érzitek, hogy ez elfogadható (.) megengedett?*
- 106 2A** *Hát ő: elfogadhatónak igazából nem elfogadható szerintem, mert (...)*
- 107 IV** *Semmilyen körülmények között?*
- 108 2A** *[nevet] Hát nem az, hogy semmilyen körülmények között, csak nem helyes káromkodni. De például ha belerúgunk az asztalba ajtóba, akkor jó (.) káromkodjon egészségére.*

A (4) részletben például az interjú folyamán már többször explicitté válik egy olyan ideológia, miszerint az obszcenitások nem elfogadhatók, helytelenek. Kiemelendő, hogy nyelvi tevékenység és annak végrehajtója ebben az elgondolásban elkülönül – a káromkodás mint cselekvés és mint nyelvhasználat minősül elítélendőnek, a személy még nem. Az interjúvezető kontextussal kapcsolatos visszakérdésére a 2A adatközlő újraképezi ezt az ideológiát egy tipikus beszédhelyzet felelegetésével, amikor mégis elfogadhatónak tekinthető az, ha egy beszélő káromkodik – ezzel mintegy végrehajtja a legitimációját a megbélyegzett beszédtevékenységnek.

- (5)
- 138 1B** *Ne haragudj, hogy a szavadba vágok (.) pont ez az, hogy idősebb korosztályba is vissza kell magadat fogni, még ha ideges vagy, akkor is. Főleg úgy, hogy tegyük fel a főnöködnél (.) a főnököd (.) hogy fejezzem ki magam szépen? Fel (..) felbassza az agyadat.*

Idetartozik a dolgozatom címét adó részlet¹⁴ is, ahol az idézett interjúalany nem akar obszcenitással élni, azaz egy olyan implicit ideológiát láthatunk, miszerint a csúnya beszéd helytelen, míg ami nem csúnya, az szép vagy helyes. E gondolat alapján a helyesség és a csúnyság mértéke kizárólagos, tehát egy nyelvi elem lehet helyes vagy helytelen, szép vagy csúnya, mindez nem köthető kontextushoz vagy diskurzusvilághoz. A (4)-ben is ugyanez az ideológia dekonstruálódott, ahogy itt is ez történik a *felbassza* kifejezés kimondásával.

¹⁴ Az interjúrészlet alapján a dolgozatom címe a következő is lehetne: „Hogy fejezzem ki magam szépen? Felbassza az agyadat.” Hogy végül miért nem e cím mellett döntöttem, azt az én nyelvi ideológiám magyarázza meg, miszerint nem lenne megfelelő egy obszcén kifejezés alkalmazása egy tudományos igényű dolgozat címében.

(6)

- 128 2C *De ha túlzásba esnek például, akkor rászólunk (.) vagy én rá szoktam szólni, hogy te már megint hogy beszélsz? [2B nevet] A jó isten áldjon meg. De: de úgy úgy (.) van még az a az a káromkodási szint, ami még úgy belefér e(.) egy egy kapcsolatba, legyen az baráti vagy szerelmi vagy bármi. (.) De: úgy van az a az a szint, amikor már azt mondja az ember hogy, nem, (.) elég volt. Meg hogy akkor vegyél vissza apukám, mer pofánváglak.*

A 2C adatközlő saját narratívája egy olyan hatalmi pozíciót képez le, amely alapján ő egy olyan személy, aki nemcsak verbális agresszióval büntetheti az obszcenitást alkalmazó megnyilatkozót, hanem testi megtorlással is. Ez a szerep, amelyben az interjúalany láttatja magát, tipikusan a standardista-lingvistica diskurzusok sajátossága.¹⁵

4.3. Indexikalitás

Az előző alfejezetben tárgyalt diskurzusbeli szerep legitim volta egy másik beszélő negatív megítélését teszi lehetővé. A három csoport adatközlői egyaránt kötötték valamilyen indexikális jelentéshez az obszcenitásokat a metanyelvi diskurzusokban.

(7)

- 164 2A *Szerintem ez megint a műveltségtől függ, mert hogy most egy művelt emberrel beszélélek, akkor akármennyire mérges, akármennyire indulatos, vele azért szót lehet érteni. De ha most nem annyira művelt, vegyünk egy kisebbségi embert, akkor akkor hiába [beszél]*
- 165 IV *Milyen] kisebbségit? Sváb? Vagy(..)*
- 166 2A *Cigányokra gondolok. És ő: mit akartam mondani? Ja, és ha vele van valami összetűzésem, akkor nem biztos, hogy ő megérti a szép szót, hogy ő ha szépen szólok hozzá. Szóval itt megint a műveltségről is szó van.*

A (7)-ben is megjelenik a szépen szólás, beszélés, de a műveltség nemcsak a szép szavak használatával kapcsolódik össze, hanem a többségi társadalommal is. A részlet érdekessége azon túl, hogy az adatközlő sztereotip módon a műveletlenséget és az obszcenitást összeköti, harmadik komponensként egy kisebbséget is említ, amelyet az interjúvezető visszakérdezésére konkretizál is. Így létrehoz a 2A interjúalany egy olyan ideológiát, ahol az obszcenitás tipikusan a műveletlenség kifejeződése, és ebből fakadóan tipikusan a cigányság indexikus jellemzője is.

(8)

- 122 2C *Baráti társaság[ba].*
- 123 2B *Igen igen.]*
- 124 2C *jönnek elő ezek. Néha otthon is.*
- 125 IV *És ott nem érezhetik azt, hogy te: emiatt kulturálatlan vagy?*
- 126 2A *Dehát ők ismernek.*

A korábban az interjúalanyok által említett (pl. 31. fordulóban: *mer szerintem tökre nem kulturált*) kulturálatlanság és obszcenitás összefüggését konstruáló ideológiára kérdez vissza a 125. fordulóban az interjúvezető. Ezt követően nem ennek az ideológiának a dekonstruálását hajtják végre az adatközlők, hanem egy újat hoznak létre, amely arra vonatkozik, hogy az ő kulturáltságukat vagy kulturálatlanságukat nem

¹⁵ Ugyanerre a problematikára mutat rá az a kérdés is, amit az egyik adatközlő fogalmazott meg felém az interjú után: „És te amúgy tényleg nem szoktál soha káromkodni?” Ezzel a kérdéssel implikálódott azaz ideológia, miszerint én, az a személy, akiről csak annyit tudnak, hogy érdeklődik a nyelvészet iránt, és hogy tanári szakot végez, bizonyára egy olyan helyes nyelvváltozatot birtokolok, amelyet ők nem, és olyan nyelvi kompetenciával rendelkezem, amellyel ők nem. Ebből az előfeltevésekből számukra az következik, hogy az én nyelvi repertoáromnak nem képezik részét az obszcenitások.

határozza meg az obszcenítások alkalmazása, ha a diskurzus többi résztvevője ismeri őket. Ezzel saját maguknak is egyfajta magyarázatot adnak az olyan nyelvi viselkedésükre, amelyet egyébként elítélnek.

(9)

201 3B¹⁶ *Nőnél jobban feltűnik, ellenbe nem feltétlenül mondom azt, hogy rosszabb ember, csak azt, hogy esetleg lazább vagy ő: kevésbé modoros.*

202 3A *Há:t nincs egyenlőség, lájtátok.*

203 3B *Nincs egyenlőség.*

204 3A *Nincs egyenlőség.*

205 3B *Valahogy ha egy nő használja, tényleg jobban feltűnik. De mondjuk engem személy szerint nem zavar jobban. Mondjuk persze ott is van egy határ valószínűleg a férfinél nem zavar, a nőnél meg igen.*

[...]

221 3C *Én azokra a nőkre, akik csúnyán beszélnek, azt gondolom, hogy közönségesek.*

222 3D *Há:t de [*

223 3A *Nem az] a baj.*

224 3D *ha belegondolsz, az ivásnál ugyanez van, tehát hogy ha egy lány issza magát szanaszét, akkor őt is jobban megjegyzed, mint hogyha mondjuk (...)*

A (9) az obszcenítások és a társadalmi nemekkel szemben való elvárásokkal kapcsolatos ideológiákra nyújt példát. A 201-es fordulóban a 3B adatközlő arról nyilatkozik, hogy egy női beszélő esetén az obszcén szóhasználat stilsztikailag jelöltebb, mint egy férfi esetében. A 202–204 fordulókban ezzel összefüggésben az interjúalanyok szélesebb társadalmi kontextusra reflektálva megállapítják, hogy a nemi egyenlőség nem létezik. Később a 221-es fordulóban a 3C női adatközlő egy olyan ideológiát artikulál, miszerint a káromkodó nők közönségesek.

Az eddigiek alapján általánosan megállapíthatjuk, hogy az interjúalanyok egyfelől a cigányság indexikus jellemzőjeként írták le az obszcenítások alkalmazását, és ezzel összhangban a maszkulinitás egyik megjelenési formájaként is értelmezik. Ezen túl explikáltak olyan ideológiákat is, amelyek szerint az obszcén nyelvhasználat a műveletlenség és a kulturátlanság mérőfoka is.

4.4. A magyar nyelv egységisége

Az interjúk alapján megállapítható, hogy a magyar nyelv egyediként való értelmezése, többek között az obszcenítások alapján ezen csoportok körében általánosnak tekinthető.¹⁷ A (10)–(12) részletek erre nyújtanak példát.

(10)

178 1C *Azért a magyar egy olyan nyelv (.) ahol nem minden a szó. Sokszor egy szóban sokkal több információt rejt maga a hangsúly és a [hangerő.*

179 1B *Meg a] magyar nyelv olyan szép, hogy nekünk van a legtöbb trágár szavunk.*

180 1C *Jó (.) hát igen (...)*

181 1B *Mi tudjuk a legjobban kifejezni magunkat.*

182 1C *Ez biztos.*

A (10)-es részlet 178-as fordulójában az 1C adatközlő először a magyar nyelv egységiségre általánosan vonatkozó narratívát hoz létre, amely szerint a beszédképzés két szupraszegmentális jellemzője, a hangsúly és a hangerő fontos szerepet játszik a jelentésképzésben is. Ezt az ideológiát modifikálja az 1B interjúalany a következő fordulóban, ahol a magyar nyelv szépségét az obszcé-

¹⁶ 3: jogászhallgató csoport; 3A: 21 éves férfi, 3B: 22 éves férfi, 3C: 21 éves nő, 3D: 21 éves férfi.

¹⁷ A magyar nyelv használóinak reflexiója nyelvük obszcenításaira nem egyedülálló a világon abban a tekintetben, hogy az obszcenításokra és a saját nyelvre vonatkozó ideológiáik között szoros összefüggést látnak. Jona Fras (2012) rámutatott arra, hogy a szlovénség körében jelen van egy olyan ideológia, miszerint az obszcén szavakat a többi délszláv nyelvből kölcsönözték.

nitások mennyiségére konkretizálja. Ezek mögött a kijelentések mögött egy olyan nyelvi ideológia is implikálódik, hogy a magyar nyelv a többi nyelvtől eltérő, sőt bizonyos szempontokból jobb, illetőleg esztétikai összevetésüket tekintve szebb. A 181-es fordulóban az adatközlő továbbépíti az ideológiát, és a magyar nyelv használóit, a *mi* személyes névmás inkluzív többesével – amelybe beletartoznak az interjúalanyok és az interjúvezető is – megnevezett közösséget azzal a képességgel írja le, amely a legjobban tudja kifejezni magát. Az (10) interjúrészlet azért is fontos, mert rámutat az ideológiakonstrukciók egy sajátosságára, mivel a metanyelvi diskurzus témája az obszcenitások körül forog, az egyediséget, szépséget megfogalmazó ideológia azonban áttevődik az egész nyelvre és annak használóira, ezzel megadva az obszcén nyelvi tevékenység legitimitását.

(11)

130 2A *Ö: én úgy tudom, ez nem biztos, hogy igaz, de: hogy a magyar emberek azok nagyon jól tudnak káromkodni, és ő: [2C nevet] és ő nagyon sok csúnya szavuk van, mer például a németeknek talán a hülye, meg a nem tudom, az állat, meg a szar, meg az ilyenek vannak, mint káromkodás szintjén, és hát nekünk magyaroknak meg hát eléggé bő a káromkodásunk.*

131 2B *De ez ez minden tehát (...) tehát a a magyar nyelv az egy nagyon bő szókinccsű a többi nyelvhez képest. És akkor például a németnek a káromkodásnak ott van a sájsze [Scheiße], és akkor az lehet piccsába, izé meg minden a szartól elkezdve minden, már bocsánat, de az valami öt hat féle dolgot ő: foglal magába. Tehát az nem csak a káromkodás szintjén nyilvánul meg, hanem ő: ugye a: színimákban is például.*

Az (11) részletben hasonlóan történik az ideológiaképzés, mint az (10)-ben. Azt fejtegeti a 2A interjúalany, hogy a magyar nyelvet beszélők jól tudnak káromkodni, és hogy nagyon sok csúnya szó van a szókinccsükben.¹⁸ Ezt az ideológiát fűzi tovább a másik interjúalany, aki szerint ez nem csak az obszcenitásra vonatkozik – azt fogalmazza meg, hogy a magyar nyelv szókinccse terjedelmesebb a világ többi nyelvéhez viszonyítva. Erre példaként a német nyelvet hozza fel; ebben a narratívában a *Scheiße* szó a több jelentéssel is bír, a magyar nyelv értéke pedig így abban rejlik, hogy azt a jelentésmezőt öt-hat különböző szóval fedi le.

(12)

194 3B *Jó, meg a magyar nyelvben annyi ilyen rejtelem rejtőzik, hogy ilyen tényleg e e:gy csomó szórakoztató káromkodás lehet, meg van, amivel tényleg színesebbé lehet tenni a beszédet, nem azt mondom, hogy szebbé vagy kulturáltabbá, hanem színesebbé. Nem mint az angol, hogy van a fákk [fuck], és a siten [shit] kívül semmi nincs. Itt aztán tényleg lehet.*

195 3D *A magyarban huszonhatféleképpen el lehet küldeni a másikat.*

196 3B *Meg annyi lehetőségünk van erre, hogy különféle módon kifejezzük magunkat kevésbé szalonképesen, hogy szinte adja magát. De szinte már ha csak tényleg csak a bazmeget és a kurvát használjuk, és ennek a különféle variációit, az fantáziahiányra utal. [nevetnek] Nem, én nem azt mondom, hogy [jó*

197 3A *Tehát] választékosan kell káromkodni. [nevetnek]*

198 3B *Én nem azt mondom nem azt mondom, hogy jó, ellenben azt is lehet valahogy úgy megoldani, hogy (...) ez nem feltétlenül von le a beszéd értékéből. Mer ő tényleg üm lehet ezt csűrni csavarni úgy a szót, hogy (...) szórakoztató legyen. Főleg itt a magyarba.*

¹⁸ Az adatközlő erre úgy hivatkozik, mint ha ez egy korábban empirikusan vizsgált kérdés lenne. Ez a gondolat, miszerint a magyar nyelv obszcenitásainak száma tudományosan bizonyítottan magasabb, mint más nyelveké, feltételezhetően nem egyedi elgondolás bizonyos közösségekben. Ezt az is alátámaszthatja, hogy egy hallgatói konferencián a témában tartott előadást (Átjárások – áthallások konferencia, Budapest, 2014. 11. 07.) követő vitában egy másik előadó laikus hozzátartozója felszólalt, és kijelentette, hogy kutatások bebizonyították, hogy a káromkodások számában a „magyarok viszik a primet” – ahogy ő fogalmazott.

A (12) interjúrészletben a (11)-hez hasonlóan a magyar nyelv egy másikhoz történő hasonlítása történik meg. A 3B adatközlő a 194-es fordulóban megfogalmaz egy olyan ideológiát, miszerint az angol nyelvben csak a *fuck* és a *shit* szavakhoz járulnak obszcén stílusulajdonítások, a magyar káromkodásokat azonban sokkal *színesebbé* lehet tenni, amelyek még szórakoztatóak is. A 196-os fordulóban egy újabb sajátos narratívát hoz létre, amely szerint a magyar anyanyelvűeknek olyannyira természetes az obszcenitások alkalmazása, hogy annak a *bazmeg* és a *kurva* szavakra való korlátozódása a megnyilatkozó kognitív képességeinek hiányosságát, fantáziahiányát mutathatja. A 198-as fordulóban ideológiáját újra megerősíti azzal, hogy a korábban elmondottakat kifejezetten a magyar nyelvre tartja igaznak.

Összegezve érdemes elmondani, hogy a jelen kutatásban vizsgált csoportok a magyar nyelv egyediségének egyik elemeként az obszcenitások mennyiségi és minőségi előrehaladottságát tartják más nyelvekhez képest. A (10) és a (11) interjúrészletek az előbbi, míg az (12) elsősorban utóbbira szolgáltattak példákat. Közös vonásnak tűnik, hogy az obszcén megnyilvánulások milyenségéből kiinduló ideológiateremtés sokszor áttevődik a magyar nyelv többi elemének egyediségére vonatkozó gondolatokra is, illetve az is, hogy ezt alátámasztandó a narratívában egy másik, az adatközlők által beszélt nyelv jelenik meg.

5. Összegzés

Az említett interjúrészletek példákat szolgáltattak arra, hogy a nyelvi ideológiák aktuális diskurzusokban konstruálódnak meg, de sokszor az azokban való előrehaladásuk dekonstruálódnak is. Lanstyák István 2011-es tanulmánya és főként annak függeléke egy olyan lehetőséget tár elénk, miszerint nyelvi ideológiáink eleve adottak, annyira, hogy azok egzakt módon azonosíthatók és nevesíthetők. (A függelék 87 nyelvi ideológiát definiál; l. Lanstyák 2011: 46–57.) Kutatásom eredményei ennek annyiban mondanak ellent, hogy az interjúk résztvevői számára a nyelvi ideológiák nem stabilak vagy állandóak, a diskurzív közegben dinamikusan változhatnak. Ez persze nem zárja ki azt, hogy a nyelvi tevékenységet folytató személynek ne lehetnének ideológiái nem nyelvről folytatott párbeszédekben; bizonyos tanult ideológiák (mint ahogy e dolgozat esetében például a *Ne beszélj csúnyán!* restriktív szabály is ilyen) igenis jelen lehetnek implicit módon a megnyilatkozó tudatában, a kérdés az, hogy ezek milyen mértékben aktiválódnak. Ide tartozik azonban a nyelvromlás és a magyar nyelv egyediségének eszméje, amelyek korábban megismert narratívák újraértelmezésékként aktualizálódtak az ismertetett interjúrészletekben.

Azt a felismerést is érdemes kiemelni, hogy bizonyos nyelvi tudásunkba beágyazódott, valamely nyelvi szocializációs környezetünkben megtanult ideológiák dekonstruálása vagy újraértelmezése saját nyelvi gyakorlatunk legitimációját képes megvalósítani. Hiába nyilatkoztak arról az adatközlők, hogy nem szabad vagy nem illik csúnyán beszélni, ők mégis megteszik ezt. Megteszik, mert az színesebbé teszi a történetmondást, mert levezeti az agressziót, vagy csupán azért, mert nem bánt senkit – legalábbis ideológiáikkal ekképp legitimálják azt, hogy nyelvi tevékenységük nem felel meg az értékrendjüknek. Michael Silverstein szerint a nyelvi ideológiák „nyelvről alkotott gondolatok halmaza, melyeket annak használói fogalmazznak meg az észlelt nyelvi szerkezetek és nyelvhasználatok racionalizálása és igazolása érdekében” (Silverstein 1979: 193-at idézi Woolard 1998: 4, saját fordítás – Sz. G.). Ennek alapján ezek az újraalkotott ideológiák azért konstruálódtak meg a diskurzusokban, hogy az obszcenitások létjogosultságát indokolják meg.

A kutatás eredményeinek ismertetését tematikus blokkokba rendezéssel tettem érthetőbbé, követhetőbbé. Ez azért is volt indokolt, mert ez a négy fő téma különböző szílesebb társadalmi diskurzusokba ágyazódik be. (A nyelvi ideológiák és szélesebb társadalmi diskurzusok viszonyához l. Verschueren 2012: 7–22.) Így a nyelv romlásának gondolata általánosítható egy olyan képzetre, miszerint az emberiség, illetőleg szűkebb értelemben a magyarság morális értelemben romlik, és ennek egyik eleme az, hogy a fiatalabb generációk egyre több obszcenitást alkalmaznak. A második elemző fejezet a sztenderdizálódott normák el- és el nem fogadásának kérdéskörébe, illetőleg a moralitás problematikájába illik bele. (A morális nyelv értelmezéséhez vö. Bennett 2014.) A harmadik fejezet elsősorban a társadalmi rétegzettség, a nemiség és a cigányság helyzetének kontextusába illeszthető be, míg a negyedik pedig a nemzeti önbecsülés kérdésére világít rá az obszcenitások felől.

Elsőként arra mutattam rá, hogy az adatközlők nyelvről való általános gondolkodásában jelen van egy nyelvromlás-gondolat, miszerint a mai magyar nyelvhasználat kevésbé lenne értékes, illetve kifinomult, mint egy múltban létező szinkrón metszet. Hasonlóan általános vélekedés volt az interjúalanyok körében az a képzet, miszerint a magyar nyelvközösség az obszcenitások alkalmazását tekintve kiemelkedő lenne a világ többi nyelvközösségéhez képest kvalitatív és kvantitatív szempontok alapján egyaránt.

A dolgozat elemző részében ezen kívül szó esett az adatközlők normákhoz való viszonyulásáról, és úgy tűnik, hogy tanult viselkedésformaként jelen van a káromkodások általános tiltása, ennek ellenére mindig előkerültek a diskurzusokban ezt dekonstruáló ideológiák és narratívák. Idekapcsolódik az is, hogy mi alapján nevezünk valamit *csúnya szó*-nak, és úgy tűnik, hogy ez a kifejezés egyfajta indoklását és egyben legitimációját adja egyes nyelvhasználatra vonatkozó tiltásoknak.

Dolgozatom talán a nyelvvideológia-szemléletben is újszerűként hat abban a kontextusban, hogy rámutatott annak a lehetőségére, hogy az adatközlők ideológiai ellentmondásokat is eredményezhetnek. Gondolok itt arra, hogy az obszcenitás a kulturálatlanság, műveletlenség attitűdjét vonhatja magával, az adatközlők magukat mégsem tartják annak, mikor káromkodnak – ahogy a cigányság tagjaként sem, annak ellenére, hogy ezen etnikai csoport ikonikus nyelvi viselkedéseként értékelték az obszcenitások gyakori és nyilvános alkalmazását. Ellentmondás emellett az is, hogy az obszcén nyelvhasználatot helytelennek, csúnyának ítélték meg, mégis a magyar nyelv szépségeként, egyediségeként tartják számon a káromkodások széles palettáját.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza – Dede Éva 2008. A verbális agresszió diszciplináris keretben. In: Zimány Árpád (szerk.): *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben*. EKF Liceum Kiadó, Eger, 121–44.
- Bartha Csilla – Hamori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr* 134: 298–321.
- Bennett, Joe 2014. Avoiding emotivism: A sociolinguistic approach to moral talk. *Language & Communication* 39: 73–82.
- Bodó Csanád 2009. „Hamarabb, mikor kicsike, oláhul, aztán magyarul”. A nyelvi szocializáció mintái moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattay Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 295–301.
- Bodó Csanád 2014. Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv* 110: 266–84.
- Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattay Helga (szerk.) 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Ad Librum Kft., Budapest.
- Czigány László 1992. *Káromkodások a XVIII–XIX. századi Zala megyében*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, Budapest.
- Daly, Nicola – Holmes, Janet – Newton, Jonathan – Stubbe, Marie 2004. Expletives as solidarity signals in FTAs on the factory floor. *Journal of Pragmatics* 36: 945–64.
- Domonkosi Ágnes 2008. A nyelvi agresszió szerepe a személyközi viszonylatokban. In: Zimány Árpád (szerk.): *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben*. EKF Liceum Kiadó, Eger, 51–58.
- Eckert, Penelope 2013. Three Waves of Variation Study. The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *Annual Review of Anthropology* 41: 87–100.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fras, Jona 2012. The ideology of swear words in Slovenia. *Language & Communication* 32: 229–39.
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity. Where Culture Meets Power. In: Keresztes László – Maticsák Sándor (szerk.): *A magyar nyelv idegenben*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 197–204.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2009. Értéktulajdonítások a nyelvi vélekedésekben. In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattay Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 76–83.
- Hires-László Kornélia – Karmacsai Zoltán – Márku Anita (szerk.) 2011. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Jay, Timothy – Janschewitz, Kristin 2008. Pragmatics of Swearing. *Journal of Politeness Research* 4: 267–88.

- Kegyesné Szekeres Erika 2008. Verbális agresszió és nemi sztereotípiák. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Az agresszió kutatásáról interdiszciplináris keretben*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 61–90.
- Kiss Jenő 2011. Nyelvromlás? *Magyar Nyelv* 107: 9–20.
- Laihonen, Petteri 2008. Language ideologies in interviews. A conversation analysis approach. *Journal of Sociolinguistics* 12: 668–93.
- Laihonen, Petteri 2009. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Gramma Kiadó, Dunaszerdahely, 47–77.
- Laihonen, Petteri 2010. Ideológia és nyelvművelés. Hozzászólás Lanstyák István Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia című cikkéhez. In: Beke Zsolt – Lanstyák István – Misad Katalin (szerk.): *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Stimul, Pozsony/Bratislava, 133–7.
- Laihonen, Petteri 2011. A nyelvvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In: Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 22–9.
- Lanstyák István 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In: Beke Zsolt – Lanstyák István – Misad Katalin (szerk.): *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Stimul, Pozsony/Bratislava, 117–33.
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In: Csehy Zoltán – Misad Katalin (szerk.): *Nova Posoniensia*. Szenczi Molnár Albert Egyesület és Kalligram Kiadó, Pozsony, 14–57.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5: 530–55.
- Nszt. 1. köt. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006. *A magyar nyelv nagyszótára I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Simon Gábor 2012. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelv* 108: 18–39.
- Szabó Gergely 2015a. Átjárás nyelvi ideológiák és nyelvi tevékenység között. In: Hantó Réka – Muntag Vince (szerk.): *Átjárások – áthallások hallgatói konferencia előadásai*. Megjelenés alatt.
- Szabó Gergely 2015b. Az obszcenitásokkal kapcsolatos nyelvi ideológiák a standardista diskurzusok tükrében. In: Horváth László (szerk.): *ECCE. Eötvös Collegium – Collegiumi Értesítő IV*. Megjelenés alatt.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kiráukn táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma a tanáraik metanyelvében*. Gramma Kiadó, Dunaszerdahely.
- Tsitsipis, Lukas D. 2003. Implicit linguistic ideology and the erasure of Arvanitika (Greek-Albanian) discourse. *Journal of Pragmatics* 35: 539–58.
- Vasová Kinga 2011. Verbális agresszió a középiskolások körében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 6: 239–47.
- Vershueren, Jef 2012. *Ideology in Language Use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82.
- Woolard, Kathryn A. 1998. Language Ideology as a Field of Inquiry. In: Schieffelin, Bambi B. – Woolard, Kathryn A. – Kroskrity, Paul V. (eds.): *Language Ideologies. Practise and Theory*. Oxford University Press, New York–Oxford, 3–50.

Szabó Gergely

MA-hallgató
ELTE BTK

SUMMARY

Szabó, Gergely

‘How to put it nicely?’ – Language ideologies behind obscenities

The paper examines language ideologies that are explicated or presented implicitly in metalinguistic discourse about Hungarian obscenities. The present author interprets obscenity as a stylistic device. We can define language ideologies as notions that appear in discursive practice, have impact on one’s language behaviour and linguistic activity, and determine and ground one’s attitudes to others’ language use. The paper qualitatively examines three groups of speakers of the same age range, but of different sociocultural backgrounds. The presentation focuses on the results of interviews that are sorted out into four main categories: decay of language and language use, language ideologies

connected to standardization, indexicality, and ideologies concerning the ‘beauty’ of the Hungarian language. The aim of the paper, in addition to presenting language ideologies related to Hungarian obscenities, is to point out the controversial functional mechanism of ideologies.

Keywords: language ideologies, sociolinguistics, obscenities, indexicality

A polisizémhálózat funkciója az értelemfogalmak rendszerében

Bevezetés

Az értelemfogalmak közötti kapcsolatok megismerése és ismeretszerkezetük feltárása a kognitív szemantika és a kognitív pszichológia közös kutatási területeként értelmezhető. Napjainkban a kognitív nyelvészet kiemelt kutatási területeként van jelen a polisizémia, illetve a hozzá kapcsolódó hálózatmodellek leírása. Kutatásom az Ekman-féle alapértelemekhez (*basic emotions*) köthető ismeretszerkezet kognitív szemantikai leírását tűzte ki célul, különös tekintettel a fogalomcsoport elemzése során feltételezhető polisizémhálózat funkciójának bemutatására. A fogalmakhoz köthető ismeretszerkezet elemzése *A magyar nyelv értelemző szótárában* található szócikkből indul ki, amely egy összehasonlítást készít elő *A magyar nemzeti szövegtár* személyes alkorpuszán a magyarországi régióban végzett lekérdezések eredményeivel. Az elemzés célja egy egységes és átfogó kategóriarendszer bemutatása, amely előkészíti az alapértelemek kontextusban adaptált ismeretszerkezetének a rendszerezését, és lehetővé teszi a hozzájuk kapcsolódó polisizémhálózat leírását. A kutatás a polisizémia fogalmát holisztikus kognitív nyelvészeti keretben közelíti meg, amely szerint a polisizémia a prototípuselvű kategorizáció, a családi hasonlóság és a konstruálás dinamikus funkcionálása révén a nyelv belső jellemzője (Tolcsvai Nagy 2012, 2013; Cruse–Croft 2004; Geeraerts 1997).

Az alapértelemek vizsgálatával régóta foglalkozik a pszichológia tudománya, jelen kutatás Paul Ekman eredményeire alapoz, aki kultúráközi kutatásai során megállapította, hogy alapértelemként azonosítható az *öröm*, *harag*, *undor*, *szomorúság*, *félelem* és a *meglepődés*. Az *értelem* mint felettes kategória úgy jellemezhető, mint egy eseményre adott válasz, amelynek létrejötte során az egyén folyamatos helyzetértékelést végez (Ekman 2007), így elősegítve a válaszhoz szükséges döntés meghozatalát. A megnyilatkozások konstruálása során emotív érintettségünk nem jelenti azt, hogy bármelyik értelemfogalom lexikális egységként megjelenik a szituációban, de ettől függetlenül az állapothoz tartozó ismeretszerkezet kontextusbeli megjelenésére lehetőség nyílik. Jelen tanulmányban az alapértelemek közül a *öröm* fogalomhoz tartozó ismeretszerkezet elemzését mutatom be.

A szótárban rögzített ismeretanyag rendszerezése a kognitív pszichológiából és a keretszemantikából ismert forogatókönyv-szerkezet (Fillmore 1982; Neisser 1984; Eysenck–Keane 2003) alkalmazásával történik. Ez a megközelítés megkönnyíti a konkordanciával való összevetést, mivel így leírható az egyes értelemfogalmak kontextusbeli előfordulásai kapcsán az ismeretszerkezet elemei, illetve több forogatókönyvre különíthető el az adott értelemfogalomhoz tartozó ismeretszerkezet. Ezzel a módszertannal vizsgálhatóvá válik, hogy az elkülönülő szótári jelentésekhez különböző forogatókönyvek rendelődnek-e egy adott fogalom esetében. Ez alapján feltételezhető több összefüggő jelentés létezése, amelyek között szemantikai kapcsolat áll fenn, amely polisizémhálózatként értelmezhető a közös fogalomhoz tartozó alapjelentés ismeretében.

Az értelem és a nyelv viszonya

Az értelem és a nyelvhasználat kapcsolata egymástól elválaszthatatlan rendszert alkotva a nyelvhasználatát több aspektusból meghatározza. Az értelem a megnyilatkozások során az ítéletalkotásban aktívan részt vesznek oly módon, hogy az adott kommunikációs helyzettel kapcsolatos korábbi, elraktározott tudásunkat a helyzet értékelésétől függően felhasználjuk. Leegyszerűsítve kétféleképp-